

П'ять уроків Латеранських угод: до 90-річчя утворення Держави- Міста Ватикан

ОЛЕКСІЙ БРАСЛАВЕЦЬ

13 ЛЮТОГО 2019

11 лютого 1929 року було підписано Латеранські угоди – пакет міжнародних договорів між Італійським Королівством і Святим Престолом. Унаслідок цього на політичній карті світу знову з'явилася відроджена Церковна держава – Ватикан. Із перипетій навколо підготовки й підписання Латеранських угод, яким цьогоріч виповнюється 90 років, можна взяти кілька важливих уроків про відносини між Церквою й публічною владою.

Фото: David Macchi

Кожен, бодай трохи знайомий із географією, сьогодні скаже, що Рим – це столиця Італії. Однак до 1861 року Італії як такої просто не існувало, а Рим був містом, де мав резиденцію Святий Престол. Історичні провінції, які його оточували (а це 20 % території сучасної Італії), входили до складу Папської держави, відомої ще як Папська область або Церковна держава. Протягом 754–1870 років це політичне утворення було не тільки символом світської влади римських єпископів, а й місцем, де Папа відігравав роль публічної політичної влади, тобто був безпосереднім сувереном. Цей історичний контекст дозволяє нам пильніше придивитися до процесів, які призвели до підписання Латеранських угод у лютому 1929 року.

Урок 1. «Римське питання»

Розташована в центральній Італії, у буквальному сенсі «від моря до моря», Папська область була своєрідною геополітичною перешкодою для багатьох політичних процесів – як у

Середньовіччя й Відродженні, так і пізніше. Ще з часів Піпіна Короткого й Карла Великого територія Італії становила значний інтерес насамперед для Франції. Однак певний (хоча, треба визнати, часто лише показний) пієтет не дозволяв світським правителям відкрито виступити проти Папської держави. Ситуація радикально змінилася після Великої французької революції. І душпастирська опіка Римських Понтифіків над вірними різних країн, і їхня світська влада викликали заперечення революційних урядів. І вже 1796 року, у межах італійської кампанії, Наполеон Бонапарт захопив територію Папської області й наклав на неї величезні контрибуційні виплати. 1798 року французи навіть наважилися взяти Рим, де після ліквідації світської влади Папи Пія VI проголосили Римську республіку. Проте вже на Віденському конгресі 1814–1815 років Папську державу було відроджено й відновлено у майнових правах.

Наступні потрясіння припали на так звану «весну народів»: під час італійської революції 1848–1849 років на теренах Папської держави проголосили Римську республіку, до очільників якої належав славетний Джузеппе Гарібальді. У цій ситуації Папа Пій IX (1846–1878) навіть мусив дарувати підданам Папської області аналог конституції – «Основний статут світського уряду Церковної держави».

«Римське питання» підказує, що принцип автономії Церкви й держави не означає, що земна Церква й церковна влада перебувають поза геополітичними процесами.

Крім внутрішніх політичних проблем, існувала ще й зовнішня: Папська держава відділяла Королівство обох Сицилій на півдні від Сардинського королівства та прилеглих територій на півночі. У середині XIX століття розпочалося формування італійської політичної нації, центром якого став П'ємонт, а офіційним лідером – Віктор Еммануїл II (у 1849–1861 роках – король П'ємонту, у 1861–1878 – перший король Італії) із Савойської династії. По суті, після утворення Італійського королівства 1861 року Папська область була приречена на ліквідацію. Попри лозунг глави уряду Камілло Кавура «Вільній Італії вільну Церкву», 20 вересня 1870 року королівські війська, штурмом узяли Рим, який відтоді перестав бути її столицею й перетворився на адміністративний центр об'єднаного Італійського королівства.

Папа Пій IX щодо окупації своєї столиці висловився категорично, схарактеризувавши цей акт як «несправедливий, насильницький, позбавлений сили, а тому недійсний». Нам же «римське

питання» підказує, що принцип автономії Церкви й держави не означає, що земна Церква й церковна влада перебувають поза геополітичними процесами. Ба більше, державотворчі політичні процеси дуже часто не збігаються з метою, методами й формами діяльності Церкви.

Урок 2. «В'язні Ватикану»

Формально захоплення Рима трактували так, наче італійський уряд узяв Святий Престол під опіку. Та фактично це означало, що з 20 вересня 1870 року Папської держави не стало. Пій IX на знак протесту проти насилля над Вікарієм Христовим проголосив бойкот Італійському королівству, а себе – «в'язнем Ватикану», пообіцявши, що жоден Папа не покине ватиканської резиденції, доки «римське питання» не буде остаточно розв'язане. Майже 70 років, аж до 1929, Римські Папи (а це були Пій IX, Лев XIII, Пій X, Бенедикт XV і Пій XI) намагалися вийти з-під опіки – а по суті, з-під повного контролю – італійської держави. Дослідники пишуть, що Папи навіть вдавалися до красномовного жесту, показуючи своє ставлення до ситуації, і скеровували благословення з Лоджії благословень базиліки святого Петра не в бік площі, як ми звикли, а всередину базиліки.

У «ватиканському ув'язненні» суттєве було не так те, що Понтифіків позбавили світської влади, як те, що радикально змінилося саме ставлення світської влади до Церкви. Ідеться не просто про політичний конфлікт: «римське питання» поставило саму Католицьку Церкву перед загрозою реального зникнення. У часи Просвітництва релігію й віру почали розглядати як приватну справу кожної окремої особи – відповідно, у правових системах різних держав виникло розуміння Церкви як приватноправової організації, чогось штибу профспілки, громадської інституції чи «клубу за інтересами». Однак залишались і ті, хто вважав віру та релігію соціально й публічно необхідними, важливими для життя суспільства, і для них це була не тільки приватна справа окремих громадян, а проблема загальнонаціональної ваги; у державах, де переважало це тлумачення, Церкву трактували як публічноправову інституцію, тобто щось на одному рівні з урядом, парламентом і судами. І річ у тім, що 1870 року статус Католицької Церкви в межах Італії – а фактично Католицької Церкви загалом – спробували змінити з публічноправового на приватноправовий.

У «ватиканському ув'язненні» суттєве було не так те, що Понтифіків позбавили світської влади, як те, що радикально змінилося саме ставлення світської влади до

Церкви.

Італійський уряд додатково загострив проблему, ухваливши «Закон про гарантії прерогатив суверенного Понтифіка і Святого Престолу в стосунках держави і Церкви». Цей акт із доволі довгою й вельми двозначною назвою по суті визначав статус Церкви в Італії як колоніального протекторату – Італійська держава брала Святий Престол під опіку. І ніщо не могло цього приховати: ані 3,2 мільйона лір щорічної ренти, ані гарантії особистої недоторканості особи Папи, ані надання екстериторіальності папським резиденціям, ані звільнення Папи від італійської юрисдикції... Папа, а в його особі й Святий Престол, став заручником світських інституцій. Тому не дивно, що наступного ж дня Пій IX висловив повну незгоду з законом, відмовився отримувати щорічну ренту (хоча, до честі італійського уряду, ці кошти резервували у щорічних бюджетах і депонували на відповідних банківських рахунках аж до 1929 року) й оголосив про добровільне ув'язнення в стінах Апостольського палацу в Ватикані. Для нас же це другий урок: спроби публічної влади взяти Католицьку Церкву під протекторат не лише призводять до зміни правового статусу, а й створюють ризик реального зникнення Церкви як такої – із видимим перетворенням її на приватноправову корпорацію.

Уроки 3 й 4. П'єтро Гаспаррі

«Ватиканське ув'язнення» стало важливим для царини права. Визначну роль тут відіграв кардинал (з 1907 року) П'єтро Гаспаррі, про якого «Verbum» уже згадував у статті про Катехизм Католицької Церкви. Він був не лише вправним богословом і катехитом, а ще й викладачем канонічного права в Католицькому інституті в Парижі. А це дозволило йому – принаймні такий висновок можна зробити з діяльності кардинала – пройнятися тодішньою загальною правовою доктриною, базованою на Кодексі Наполеона, і пильно придивитися до міжнародного публічного права, одним із центрів формування якого у XIX столітті був Париж.

Завдяки цьому П'єтро Гаспаррі став центральною фігурою в удосконаленні системи канонічного права. За його участю в 1917–1918 роках було проведено першу повну систематизовану кодифікацію законів Католицької Церкви й опубліковано Кодекс канонічного права, який діяв 65 років, допоки 25 січня 1983 року не ухвалили нового. З іншого боку, кардинал Гаспаррі в ролі голови папської дипломатії долучився до розв'язання «римського питання».

У житті Церкви мають значення не лише питання догматики, катехитики чи духовного життя; важливо досліджувати також право.

У жовтні 1922 року ситуація в Італії надзвичайно загострилася: на чолі уряду став лідер італійських фашистів Беніто Муссоліні. Обраний того самого року Папа Пій XI, відчуваючи непевність через нерозв'язаність «римського питання» й потенційну загрозу «протекторату», тепер уже з боку тоталітарного режиму, негайно ініціював переговори. Вони, як пишуть окремі дослідники, тривали з 1923 року, хоча офіційно розпочалися влітку 1926. Повноважним представником Святого Престолу був саме кардинал П'єтро Гаспаррі. Важливу роль у серії переговорів, що склалися зі 110 засідань і тривали три роки, відіграв юрист Франческо Пачеллі, брат майбутнього Папи Пія XII.

Ми ж маємо тут третій урок: Церква мусить плекати знавців як церковного, так і світського – державного й міжнародного – права, діяльність яких має сприяти еклезіальній стабільності в умовах дочасного земного життя. І четвертий: у житті Церкви мають значення не лише питання догматики, катехитики чи духовного життя; важливо досліджувати також право. Перефразовуючи відомий вислів, якщо люди Церкви не перейматимуться правом, то право перейматиметься людьми Церкви.

Урок 5. *Finis coronat opus*

«В ім'я Пресвятої Трійці» – так починається текст підсумкового документа, який дозволив розв'язати «римське питання», примирити Святий Престол з Італією та створити нову Папську державу. Офіційна його назва, як це часто трапляється в юриспруденції, вкрай урочиста: «Договір між Святим Престолом і Королівством Італія» від 11 лютого 1929 року. Того дня було підписано також конкордат і фінансову конвенцію; ці три документи відомі як Латеранські угоди, бо підписували їх за межами Ватикану, у стародавній папській резиденції – Латеранському палаці, який безпосередньо межує з базилікою святого Йоана на Латерані.

За умовами політичного договору, сторони визнали за необхідне створити для Святого Престолу фактичні та правові умови абсолютної незалежності у здійсненні його високої місії у світі й гарантувати незаперечний суверенітет і в сфері міжнародних відносин. Задля цього Папа Пій XI і король Віктор Емануїл III через уповноважених осіб погодилися створити нову

Державу-місто Ватикан, визнавши за Святим Престолом повну й виняткову власність, абсолютну владу й суверенну юрисдикцію на її теренах. У межах цієї держави було юридично й фактично відновлено світську владу Римських Понтифіків. Крім самого Ватикану, площа якого становить 44 гектари, до юрисдикції та власності Святого Престолу перейшли заміська резиденція Капель Гандольфо, усі чотири римські базиліки (святого Петра, святого Павла за стінами, святого Йоана на Латерані, святої Марії Великої), кілька монастирських будівель, палаців і академічних закладів на території Рима. Політична угода звільняла від будь-яких податків і зборів усі кошти самого Святого Престолу й інших центральних установ Католицької Церкви, а також доходи осіб на теренах держави-міста; товари, що прибувають до Ватикану через італійську територію, було звільнено від усіх видів мита. Разом із повним суверенітетом Держави-міста Ватикан у сфері міжнародних відносин було визнано його право на дипломатичне представництво. Завдяки цій угоді Святий Престол одержав юридичне забезпечення свого морального авторитету, який Римські Папи плекали навіть під час вимушеного «ватиканського ув'язнення».

Церковній владі необхідно повсякчас усвідомлювати себе саме як владу й будувати відносини зі світською владою саме в моделі автономії та партнерської співпраці, базуючись на договірних засадах міжнародного права.

Друга угода – конкордат між Італією та Святим Престолом – регламентувала відносини між Церквою і державою на території Італії. Третя – фінансова конвенція – передбачала ліквідацію боргів Святого Престолу перед Італією й зобов'язувала Італію виплатити Святому Престолу 750 мільйонів лір готівкою, передавши також цінні папери державної позики італійського уряду з п'ятипроцентною річною дохідністю на суму один мільярд лір.

Латеранські угоди визначили новий статус Святого Престолу в сучасному світі й дозволили остаточно розв'язати «римське питання». Відмовившись від економічних, територіальних, політичних й інших претензій, які об'єктивно виникли внаслідок подій 1870 року, Святий Престол вийшов із конфлікту з італійською державною владою і здобув значно важливіше благо – юридично підтверджений статус суб'єкта міжнародного права, укріплення суверенного статусу й незалежність від світської влади. Згодом, уже 1965 року, Папа Павло VI у зверненні до Генеральної Асамблеї ООН так визначив роль цих договорів для Католицької

Церкви: саме завдяки ним Ватикан має «крихітний і квазісимволічний суверенітет, мінімально необхідний Святому Престолу, щоб вільно вершити свою духовну місію й завірити всіх, хто до нього звертається, що він незалежний від усіх суверенітетів цього світу».

Для нас же тут міститься п'ятий урок: церковній владі необхідно повсякчас усвідомлювати себе саме як владу й будувати відносини зі світською владою саме в моделі автономії та партнерської співпраці, базуючись на договірних засадах міжнародного права. А ситуація з Державою-містом Ватикан уже після підписання Латеранських угод, коли для Папської держави було прописано Конституцію й основні закони, унаочнює потребу самостійно впорядковувати внутрішньоцерковне життя за допомогою систематичної законодавчої діяльності. Утім, останній аспект занадто масштабний, щоб спинятися на ньому зараз, тому «Verbum» планує повернутися до нього найближчим часом.

ОЛЕКСІЙ БРАСЛАВЕЦЬ

13 ЛЮТОГО 2019

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in </home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php> on line **284**